

ВПЛИВ ІСНУЮЧИХ УМОВ ГОСПОДАРЮВАННЯ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проаналізовано динаміку ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств Житомирської області за період 2006–2010 рр. та її вплив на рівень економічної безпеки суб'єктів господарювання. Доведено, що ключовими чинниками низького рівня економічної безпеки аграрного виробництва в регіоні є стан ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств, існуюча структура виробництва і канали реалізації виробленої продукції.

Постановка проблеми

В умовах ринкової економіки переважна більшість підприємств, незалежно від організаційної форми, видів діяльності та форми власності, функціонують на принципах самоокупності і відповідальності за ризики виробничої, комерційної та фінансової діяльності. Саме тому, власникам і керівникам господарюючих суб'єктів, доводиться самостійно визначати необхідний для них рівень економічної безпеки і проводити заходи, спрямовані на його досягнення. Актуальність питань забезпечення економічної безпеки підприємства зростає у міру збільшення ризикованості видів діяльності, якими займається суб'єкт господарювання, а також із зростанням негативних впливів з боку зовнішнього середовища.

Сільськогосподарське виробництво в Україні можна віднести до ризикованих видів господарської діяльності. Високий рівень ризикованості галузі, передусім, обумовлюється застарілою матеріально-технічною і технологічною базою у багатьох господарствах, низьким рівнем страхового забезпечення ризиків виробничої та комерційної діяльності аграрних підприємств, відсутністю системної державної підтримки окремих суб'єктів господарювання і галузі у цілому тощо. За таких умов вітчизняні аграрні підприємства відчують постійну загрозу своїй економічній безпеці і змушені вживати певних заходів для її відновлення та посилення.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Проблеми економічної безпеки суб'єктів господарювання у сучасних умовах активно обговорюються в економічній літературі, зокрема у працях А. Козаченка, А. Ляшенка, М. Камлика [4], В. Пономарьова, С. Шкарлета [8] та ін.

Специфіка формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств знайшла відображення в роботах Л.Березіної [1], В.Бойка [2], Н.Іванової [3] та інших дослідників. Регіональні аспекти вирішення проблем економічної безпеки аграрних підприємств досліджували М. Шамрай [7], О. Янковська [9].

Однак, недостатньо дослідженими залишаються питання взаємного впливу показників ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств та рівня їх економічної безпеки як у цілому в країні, так і у Житомирській області зокрема. Тому, завданням даного дослідження є визначення ключових чинників впливу господарської діяльності виробників сільськогосподарської продукції регіону на їх економічну безпеку.

Об'єкт та методика дослідження

Об'єктом дослідження виступає процес здійснення господарської діяльності сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області у взаємозв'язку з рівнем їх економічної безпеки. У процесі дослідження використані основні методи економічних досліджень: економіко-статистичний при розробці аналітичних таблиць, абстрактно-логічний при аналізі статистичних даних, прийоми структурного та порівняльного аналізів.

Результати досліджень

Житомирська область є традиційним регіоном ведення сільськогосподарського виробництва. На кінець 2010 р. в області функціонувало 1295 сільськогосподарських підприємств різних організаційно-економічних форм. За період 2006–2010 рр. кількість сільськогосподарських підприємств в Житомирській області зросла на 10,2 %. Вказане зростання відбулося за рахунок збільшення кількості фермерських господарств, кількість приватних і державних підприємств залишалася відносно стабільною протягом досліджуваного періоду. Водночас, у сільському господарстві області зменшилася кількість господарських товариств і виробничих кооперативів, тобто підприємств, заснованих на колективній формі власності. Звідси можна зробити висновок, що у сучасних умовах ведення сільськогосподарського виробництва в регіоні засновники суб'єктів господарювання більше розраховують на власні сили у веденні бізнесу, вважають для себе безпечнішим такий стан речей, коли вони одноосібно впливають на прийняття господарських рішень і самостійно розпоряджаються отриманими результатами.

З точки зору економічної безпеки, ведення індивідуального бізнесу багато в чому фактично ототожнює економічну безпеку приватного сільськогосподарського підприємства чи фермерського господарства з особистою безпекою його засновника. Адже, маючи власний бізнес, основним джерелом доходу свого домогосподарства для фермера чи приватного

підприємця безпека бізнесу стає чинником власного добробуту. Тому для досягнення такої безпеки з'являються додаткові особисті мотиватори.

У сільському господарстві Житомирської області за період 2006–2010 рр. частка збиткових підприємств коливалася в межах від 40 % до 53 %. Причому, це вже відносно благополучні показники, оскільки, за даними Головного управління статистики в Житомирській області, у 2001–2005 рр. частка збиткових сільськогосподарських підприємств регіону коливалася від 50 % до 80 %. Найбільшою частка збиткових аграрних підприємств була у 2002 р. – 79,8 % [6].

Частка збиткових сільськогосподарських підприємств в Житомирській області є достатньо високою, порівняно з аналогічними середньогалузевими показниками в цілому по Україні. За даними Держкомстату, частка збиткових підприємств в аграрному секторі України є суттєво нижчою, ніж в інших галузях економіки [5]. Це може слугувати непрямою ознакою вищого рівня економічної безпеки галузі сільськогосподарського виробництва в країні, порівняно з іншими секторами економіки. Водночас, відсутність збитків у підприємства не можна вважати достатньою ознакою його економічної безпеки.

Специфічною рисою аграрного виробництва, що суттєво відрізняє його від інших галузей економіки, є те, що головним фактором виробництва у сільському господарстві виступає земля. Унікальність цього фактора виробництва полягає у тому, що земля, сама по собі, володіє виробничим потенціалом і при сприятливих погодних умовах може дати користувачеві землі належний дохід навіть за мінімальних витрат. У (табл. 1) розглянемо рівень забезпечення сільськогосподарських підприємств Житомирської області сільськогосподарськими угіддями.

Таблиця 1. Розподіл сільськогосподарських угідь між користувачами в Житомирській області, тис. га

Категорії користувачів	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. у % до 2006 р.
Усього земель	1535,2	1527,9	1526,9	1517,1	1515,6	98,7
Землі сільськогосподарських підприємств	649,4	557,6	563,2	562,1	512,6	78,9
з них - державних	30,8	22,5	22,8	22,7	20,1	65,3
- недержавних	618,6	535,1	540,4	539,4	492,5	79,6
Землі громадян	690,4	772,8	760,9	745,0	786,5	113,9
з них особисті підсобні господарства населення та присадибні ділянки	206,9	206,7	206,4	207,8	207,5	100,3
Землі користувачів інших категорій	195,4	197,5	202,8	210,0	216,5	110,8

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Житомирській області [6].

Як видно з таблиці, менше 35 % сільськогосподарських угідь в області відносяться до земель сільськогосподарських підприємств. Такий стан речей можна вважати негативним чинником економічної безпеки аграрних підприємств, оскільки нестача у власності суб'єкта господарювання головного фактора виробництва зменшує його схильність до стратегічних дій у вигляді здійснення інвестицій у покращання якості земель, закладення багаторічних насаджень, проведення науково обґрунтованих сівозмін тощо. У багатьох випадках має місце прагнення зменшити ризики шляхом вирощування культур зі швидкою віддачею зернових, овочів відкритого ґрунту тощо.

Іншим чинником негативного впливу на економічну безпеку сільськогосподарських підприємств є, на нашу думку, неможливість більшості з них скористатися ефектом масштабу виробництва, адже обсяг угідь, що припадають на одне сільськогосподарське підприємство в області, є доволі незначним. У 2010 р. лише 13,6 % діючих в області сільськогосподарських підприємств мали площі земельних угідь більше 1000 га. У той же час, близько 80 % вказаних підприємств мали менше 100 га сільськогосподарських угідь чи не мали їх зовсім. Використання за таких умов сучасної потужної техніки виглядає дуже проблематичним, а без неї конкурентоспроможність аграрного виробництва і, відповідно, економічна безпека сільськогосподарського підприємства суттєво зменшуються.

У сучасних умовах питання технічного оснащення виробництва є одним з ключових аспектів як конкурентного статусу підприємства, так і його економічної безпеки. В галузі сільського господарства рівень матеріально-технічного забезпечення виробництва, передусім, лежить у площині забезпечення підприємств сільськогосподарською технікою, транспортними засобами, спеціальним обладнанням, будівлями і спорудами для виробництва, переробки та зберігання продукції. У (табл. 2) наведена інформація щодо обсягів сільськогосподарської техніки і транспортних засобів аграрних підприємств регіону за досліджуваний період.

Таблиця 2. Парк тракторів, зернозбиральних комбайнів та вантажних автомобілів сільськогосподарських підприємств області, од.

Види техніки	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. у % до 2006 р.
Трактори	7902	6874	6166	5614	4395	55,6
Зернозбиральні комбайни	2230	1952	1685	1553	1215	54,5
Вантажні автомобілі	5817	5201	4895	4435	3333	57,3
Кількість тракторів на 1 с.-г. підприємство	6,73	5,0	4,32	4,16	3,39	50,4
Кількість зернозбиральних комбайнів на 1 с.-г. підприємство	1,90	1,42	1,18	1,15	0,94	49,5
Кількість вантажних автомобілів на 1 с.-г. підприємство	4,95	3,78	3,43	3,29	2,57	51,9

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Житомирській області [6].

Представлені в таблиці 2 дані свідчать про зменшення абсолютної кількості одиниць сільськогосподарської техніки і транспортних засобів в аграрних підприємствах регіону в середньому на 44 %. Вдвічі зменшилася кількість тракторів, комбайнів і вантажних автомобілів в розрахунку на 1 сільськогосподарське підприємство. Головною причиною такого зменшення є те, що багато одиниць техніки вже морально і фізично застаріли, витрати на їх відновлення у багатьох випадках є економічно невиправданими, а на придбання нових у суб'єктів господарювання не вистачає коштів.

З точки зору забезпечення економічної безпеки підприємств, проблематичним виглядає існуючий низький рівень фондівіддачі у діючих господарствах (0,99 грн) та високий показник фондосмкості продукції (1,03 грн). За таких умов потенційні інвестиції сільськогосподарських підприємств у придбання нових основних засобів матимуть надто тривалий термін окупності. В результаті, інвестиції в об'єкти і потужності сільськогосподарського призначення у досліджуваній період в регіоні були незначними.

За досліджуваній період в регіоні практично не здійснювалося капітальних інвестицій у розвиток галузей тваринництва і покращання якості сільськогосподарських угідь. При середньорічному валовому зборі зерна в області близько 1 млн т було збудовано за 5 років нових зерносховищ ємністю менше 85,5 тис. т, а для картоплі і овочів сучасні сховища в регіоні практично відсутні. В результаті, навіть зібравши гарний врожай, сільськогосподарські підприємства або втрачають значну його частину через неналежні умови зберігання, або змушені продавати продукцію відразу після збору урожаю за заниженими цінами. Зазначена ситуація негативно впливає на рівень економічної безпеки аграрних підприємств.

За період 2006–2010 рр. кількість зайнятих у сільськогосподарському виробництві області зменшилася на 25 %. Причому, швидшими темпами, ніж загальна кількість працюючих, зменшувалася частка найманих працівників серед загальної чисельності зайнятих. Це означає зростання ролі сільського господарства як сфери самозайнятості населення, тим більше, що для цього є певні причини і передумови: низька заробітна плата найманих працівників у сільському господарстві, значна кількість земельних ресурсів у володінні жителів села, відносна доступність для фізичних осіб малої сільськогосподарської техніки тощо.

Позитивним моментом, з точки зору забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств, можна вважати поступове зростання продуктивності праці, хоча це і відбувається всупереч існуючим умовам: низька заробітна плата, суттєве скорочення кількості осіб, що підвищували кваліфікацію і навчалися новим професіям тощо. Певне зростання продуктивності праці не призвело до суттєвого зростання обсягів виробництва в регіоні (табл. 3).

Таблиця 3. Обсяги виробництва основних видів продукції сільського господарства у Житомирській області, млн грн

Види продукції	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. у % до 2006 р.
Зернові культури	304,4	302,1	449,6	506,4	449,0	147,5
Технічні культури	206,5	157,9	186,6	173,7	172,7	83,6
Картопля, овочі та баштанні	942,3	940,1	975,1	1004,6	1062,2	112,7
Плоди та ягоди	73,9	72,4	73,3	104,9	83,2	112,6
Кормові культури	102,8	114,8	114,1	99,1	89,2	86,8
Усього продукції рослинництва	1644,6	1595,3	1815,4	1882,1	1859,6	113,1
Худоба та птиця	588,8	499,4	499,6	535,0	574,6	97,6
Молоко	763,4	670,9	643,5	631,5	606,9	79,5
Яйця	153,3	143,9	147,5	146,3	149,4	97,5
Інша продукція	66,0	73,9	99,5	101,5	102,9	155,9
Усього продукції тваринництва	1571,5	1388,1	1390,1	1414,3	1433,8	91,2
Всього продукції сільського господарства	3216,1	2983,4	3205,5	3296,4	3293,4	102,4

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики в Житомирській області.

В галузі рослинництва за 2006–2010 рр. найбільше зросли обсяги виробництва зерна (на 47,5 %), приблизно на 12 % збільшилися обсяги виробництва картоплі, овочів відкритого ґрунту, ягід і плодів. При цьому, виробництво технічних і кормових культур зменшилося більш як на 10 %. Це ще раз є підтвердженням того, що сільгоспвиробники поступово відмовляються від виробництва продукції, що вимагає значних інвестиційних витрат та має тривалий термін окупності вкладеного капіталу (передусім, це стосується галузей тваринництва). Крім того, у досліджуваній період саме продукція із швидкою віддачею вкладених у виробництво коштів мала вищий рівень рентабельності.

Найбільш рентабельним у середньому за досліджуваний період в регіоні було виробництво плодів, хоча у 2010 р. рентабельність виробництва даного виду продукції зменшилася у порівнянні з попереднім роком. Це є яскравим прикладом того, що сільськогосподарське виробництво в Житомирській області, як і країні в цілому, є достатньо ризикованим видом діяльності з економічної точки зору. Відповідно, і рівень економічної безпеки аграрних підприємств не може вважатися належним.

Протягом усього досліджуваного періоду нерентабельним в регіоні було виробництва м'яса. Однак, навіть значні обсяги збитків з року в рік не змусили сільськогосподарські підприємства відмовитися від виробництва даного виду продукції: за період 2006–2010 рр. обсяги виробництва м'яса в Житомирській області скоротилися усього на 2,1 %. Це ще раз підтверджує тезу про те, що

рівень прибутковості та рентабельності не є домінуючим чинником економічної безпеки для аграрних підприємств.

Серед досягнень галузі тваринництва за досліджуваний період можна виділити лише зростання середньорічного удою молока від однієї корови на 27,6 %. Однак, обсяги виробництва молока в області за 5 років зменшилися на 20 %, оскільки поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах за цей час скоротилося на 36 %. В цілому, поголів'я великої рогатої худоби в аграрних підприємствах регіону за досліджуваний період зменшилося на 41 %, поголів'я свиней скоротилося на 63,3 %, поголів'я птиці – на 25 %. Вказана динаміка наочно демонструє стійке небажання переважної більшості сільськогосподарських підприємств регіону розвивати галузь тваринництва у досліджуваний період. Можна впевнено говорити, що власники і керівники цих підприємств вважають тваринництво на даному етапі галуззю з низьким рівнем економічної безпеки.

Вироблену продукцію сільськогосподарські підприємства реалізують за трьома основними каналами реалізації: переробним підприємствам, на ринку чи оптовим посередникам, що в подальшому перепродують цю продукцію на внутрішньому чи зовнішньому ринках. Переробним підприємствам виробники сільськогосподарської продукції продають левову частку цукрових буряків і молока, а також близько половини вирощеної худоби і птиці. Певну частину продукції, зокрема, овочів, ягід, плодів, м'яса і яєць, сільськогосподарські підприємства продають на ринку кінцевим споживачам. Водночас, більше 70 % яєць, 80 % зерна та овочів, 90 % картоплі і олійних культур виробники продають оптовим посередникам. На нашу думку, така ситуація негативно впливає на рівень економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, оскільки вони не мають довгострокових контрактів на продаж продукції (як це може бути при співпраці з переробними підприємствами), є дуже залежними від стану ринкової кон'юнктури, змушені продавати продукцію за нижчими цінами, ніж за умов реалізації кінцевому споживачеві.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Проведений аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств Житомирської області за 2006-2010 рр. дозволяє стверджувати, що вказані суб'єкти господарювання змушені працювати в умовах значної економічної невизначеності. У досліджуваний період близько половини усіх діючих сільськогосподарських підприємств регіону були збитковими. На нашу думку, існує три основних групи чинників, які пов'язані з ресурсним забезпеченням, структурою виробництва та каналами реалізації продукції. Кожен із зазначених чинників впливає на ефективність аграрного виробництва, але у сукупності вони створюють реальну загрозу економічній безпеці сільськогосподарських підприємств. Подальші дослідження мають бути

спрямовані на пошук шляхів поліпшення рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств регіону з метою підвищення їх прибутковості та конкурентоспроможності.

Література

1. Березіна Л.М. Економічна безпека та проблеми удосконалення відносин суб'єктів АПК / Л.М.Березіна // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму: Зб. наук. праць. – 2011. – № 1 (4). – С. 39–43.

2. Бойко В.В. Інституційне середовище як чинник формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств / В.В. Бойко // Інноваційна економіка. – 2009. – № 3. – С. 74–78.

3. Іванова Н.С. Економічна безпека агропромислових підприємств як складова продовольчої безпеки регіону / Н.С.Іванова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/20_PNR_2011/Economics/12_90602.doc.htm

4. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності: економіко-правовий аспект. Навч. посібник / М.І. Камлик. – К.: Атіка, 2005. – 432 с.

5. Сільське господарство України за 2009 рік. Статистичний збірник / за ред. Ю.М.Остапчука. – К.: Держкомстат України, 2010. – 361 с.

6. Статистичний щорічник Житомирської області за 2010 р. / За ред. Г.А.Пашинської. – Житомир: Головне управління статистики у Житомирській області, 2011. – 476 с.

7. Шамрай М.І. Фінансове забезпечення сільськогосподарських підприємств у контексті їх економічної безпеки / М.І. Шамрай // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/9_KPSN_2011/Economics/12_82565.doc.htm

8. Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект. Монографія / С.М. Шкарлет. – К.: Книжкове вид-во НАУ, 2007. – 436 с.

9. Янковська О.І. Ефективність діяльності приватних сільськогосподарських підприємств Житомирської області залежно від ступеня їх залучення до інноваційного процесу / О.І. Янковська // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 1. – С. 122–126.
